

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Відповідно до Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою цінністю, а їх забезпечення є головним обов'язком держави. Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Формування в Україні правової, демократичної держави, орієнтованої на європейські цінності та стандарти, передбачає не лише всебічну охорону прав і свобод кожного громадянина, а й формування чітких механізмів їх реалізації. Утіленням конституційних положень про право особи захищати своє життя та здоров'я, а також життя та здоров'я інших людей від протиправних посягань є інститут необхідної оборони, передбачений чинним Кримінальним кодексом України (далі – КК України) у статті 36 «Необхідна оборона» як обставини, що виключає злочинність діяння.

Таким чином, спричинення тяжкої шкоди при необхідній обороні є важливим питанням на шляху забезпечення правильного функціонування правого інституту необхідної оборони, який покликаний сприяти попередженню і припиненню злочинів та забезпечувати активність громадян у боротьбі зі злочинністю. За даними проведеного дослідження, 83% опитаних респондентів знають, що заподіяння шкоди особі, яка здійснює протиправне посягання, у стані необхідної оборони є діянням незлочинним, проте 17% не впевнені, що скористалися б таким правом при існуванні загрози посягання на життя і здоров'я, оскільки не впевнені у правомірності заподіяння шкоди тому, хто посягає.

Серед науковців існує точка зору, що спричинення шкоди у межах необхідної оборони може розглядатися як суспільно корисне явище. Деякі автори розглядають спричинення шкоди при необхідній обороні без перевищення її меж як суспільно нейтральну поведінку. На жаль, на сьогодні положення інституту необхідної оборони, зокрема, й щодо питань з перевищення її меж застосовуються не однозначно, а наявність у нормі закону значної кількості оціночних понять сприяють цьому. Аналіз кількості зареєстрованих злочинів, передбачених ст. 118 «Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця» та ст. 124 «Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця» КК України, вказує на хоча й незначне, проте щорічне збільшення їх показників. Згідно офіційних статистичних даних, підрозділами Національної поліції України зареєстровано злочинів проти життя та здоров'я особи лише у 2013 році – 71749, у 2014 році – 62685, у 2015 році – 51547, у січні-травні 2016 року – 31808 кримінальних проваджень. Серед них, як умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 118 КК України), обліковано у 2013 р. – 36, у 2014 р. – 42, у 2015 р. – 31, у січні-травні 2016 р. – 14 кримінальних проваджень. Направлено до суду з

обвинувальним актом у 2013 році – 34, у 2014 році – 37, у 2015 році – 23, у січні-травні 2016 року – 8 кримінальних проваджень¹.

За умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (стаття 124 КК України), обліковано: у 2013 році – 140, у 2014 році – 122, у 2015 році – 118, у січні-травні 2016 року – 45 кримінальних проваджень. Направлено до суду з обвинувальним актом у 2013 році – 97, у 2014 році – 86, у 2015 році – 80, у січні-травні 2016 року – 28 кримінальних проваджень. За останнє 10-ти річчя відбулося збільшення кримінальних правопорушень, викликаних кризою політичної, економічної та соціальної систем українського суспільства. Зокрема, змінюється і злочинність серед молоді, спостерігається її стабільна тенденція до зростання, а саме близько 12%. Серед наркоманів 80% складає молодь, у тому числі 40% неповнолітні. Щорічно у вчиненні злочинів бере участь більше 25 тис. молодих людей.

Проблемним питанням інституту необхідної оборони та перевищення її меж в науці і практиці завжди приділялась особлива увага, в першу чергу в працях фахівців в цій галузі: М.І. Бажанова, Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова, С.В. Бородіна, О.О. Дудорова, Ю.М. Дьоміна, А.Ф. Зелінського, О.О. Кваші, Е.М. Кісілюка, М.І. Ковалева, І. Я. Козаченка, О.М. Костенка, М. Й. Коржанського, Б.А. Курінова, О. М. Лупіносової, П.П. Михайленка, В.О. Навроцького, А.В. Наумова, В.І. Осадчого, В.В. Орехова, М.Н. Паше-Озерського, А.А. Піонтковського, А.В. Савченка, А.Б. Сахарова, І.І. Слуцького, В.В. Сташиса, В.Я. Тація, І.С. Тішкевича, В.І. Шакуна, М.Д. Шаргородського, М.І. Якубовича, Н.М. Ярмиш та ін.

Актуальні для нашої роботи проведено у дослідженнях в інших галузях права К.О. Гориславським, В.С. Ржевською, О.І. Антонюк, Т.А. Павленко, Д. О. Балобановою та ін. Деякі загальні питання щодо розуміння необхідної оборони як обставини, що виключає злочинність діяння, представлені у наукових роботах В.В. Аніщук, М.В. Анчукової, О.Л. Гуртовенко, С.І. Дячук, І.Є. Жданова, О.О. Кваші, Н.В. Лісової, Ю.В. Мантуляк, Л.А. Остапенко, Омара Мухамеда Мусси Ісмаїла, В.Ф. Примаченко, С.О. Харитонова, О.І. Ющик, Т.І. Якімець та ін.

Окремо варто виділити останні наукові дослідження, які безпосередньо стосуються обраної нами теми дослідження: О.М. Лупіносової – «Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони», Л.В. Гусар – «Необхідна оборона: кримінологічні та кримінально-правові аспекти», Н.М. Плисюк – «Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця за кримінальним правом України», О.М. Боднарука – «Необхідна оборона при посяганні на власність» та М.Д. Мошенця – «Інститут необхідної оборони у кримінальному праві України».

Водночас, недоліки застосування компетентними органами у практичній діяльності положень статей 36, 118, 124 КК України пояснюються передусім тим, що їх положення містять чимало оціночних понять, є описовими та досить

¹ Статистична інформація Генеральної прокуратури України: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.

широкими за змістом. Однозначне та виключно правомірне застосування вказаних положень законодавства України про кримінальну відповідальність на всій території нашої держави неодмінно сприятиме зміцненню інституту необхідної оборони, реальному захисту державою проголошених нею цінностей та створить умови для подальшого його розвитку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дослідження відповідає положенням Концепції Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, ратифікованої Законом України від 21.11.2002 р. № 228-IV, Закону України від 11.07.2001 р. «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки», Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на 2015-2019 роки (наказ МВС України від 16.03.2015 р. №275), Концепції реформування кримінальної юстиції України, затвердженої Указом Президента України від 08.04.2008 р. Дисертація відповідає Основним напрямам наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ у 2014-2017 рр., Концепції державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю (Указ Президента України від 21 жовтня 2011 р. № 1000/2011). Тема дисертації затверджена Вченою радою Національної академії внутрішніх справ (протокол № 20 від 30 жовтня 2014 року).

Мета і задачі дослідження. *Мета* дослідження полягає в комплексному аналізі ознак складів злочинів, що передбачають відповідальність за умисне вбивство та умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень при перевищенні меж необхідної оборони (статті 118, 124 КК України), а також з'ясуванню ознак необхідної оборони та її перевищення (статті 36 КК України), узагальненні практики застосування відповідних статей КК України, а також у розробленні на цій основі пропозицій і рекомендацій щодо подальшого вдосконалення норм законодавства України про кримінальну відповідальність та судової практики в означеній сфері.

Відповідно до поставленої мети необхідно було вирішити такі *задачі*:

- провести аналіз історії розвитку положень інституту необхідної оборони та заподіяння тяжкої шкоди при перевищенні її меж;
- розкрити принципи криміналізації умисного вбивства та умисного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження при перевищенні меж необхідної оборони;
- здійснити порівняльно-правовий аналіз норм про відповідальність за умисне вбивство та умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження при перевищенні меж необхідної оборони між національним законодавством і кримінальним законодавством зарубіжних країн;
- здійснити характеристику необхідної оборони, як обставини, що виключає злочинність діяння та розкрити суть її правової природи;
- розкрити поняття, ознаки та види перевищення меж необхідної оборони;
- визначити об'єкт умисного вбивства та умисного тяжкого тілесного ушкодження у разі перевищення меж необхідної оборони;

– розглянути ознаки (дати аналіз) об'єктивної сторони умисного вбивства та умисного тяжкого тілесного ушкодження у разі перевищення меж необхідної оборони;

– дати характеристику суб'єкта умисного вбивства та умисного тяжкого тілесного ушкодження у разі перевищення меж необхідної оборони;

– проаналізувати ознаки, що характеризують суб'єктивну сторону умисного вбивства та умисного тяжкого тілесного ушкодження у разі перевищення меж необхідної оборони.

Об'єктом дослідження є правовідносини, що виникають у зв'язку із застосуванням інституту необхідної оборони в Україні.

Предметом дослідження є кримінально-правова характеристика заподіяння тяжкої шкоди при перевищенні меж необхідної оборони.

Методи дослідження. У дослідженні використовувався комплекс загальнонаукових і спеціально-наукових методів, які забезпечили об'єктивність аналізу предмета дослідження. Під час дослідження автор застосував історико-правовий метод – при дослідженні та аналізі розвитку норм про відповідальність за умисне вбивство та умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене при перевищенні меж необхідної оборони (підрозділи 1.1, 1.2); системний – для комплексного розгляду складових елементів предмета дослідження як єдиного цілого (підрозділи 2.1, 2.2); формально-догматичний – для дослідження понятійних категорій (підрозділи 2.1, 2.2); моделювання – для пошуку варіантів вирішення проблемних питань у дослідженні шляхом внесення пропозицій щодо можливого їх усунення до різних чинних нормативно-правових актів (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2, 3.3, 3.4); діалектичний – для дослідження елементів і ознак досліджуваних складів злочинів (підрозділи 1.2, 2.2, 3.1, 3.2, 3.3, 3.4); функціональний – для з'ясування змісту об'єктивних і суб'єктивних ознак досліджуваних складів злочинів при кримінально-правовій кваліфікації діяння (підрозділи 1.3, 3.1, 3.2, 3.3, 3.4); порівняльно-правовий – при встановленні змісту загальних та специфічних ознак зазначених видів злочинів за національним та зарубіжним законодавством (підрозділи 1.3, 2.1, 2.2); опитування – при дослідженні думок респондентів – представників правоохоронних органів та суду (2.1, 2.2., 3.1, 3.2, 3.3, 3.4); аксіоматичний – для обґрунтування криміналізації діянь, передбачених статтями 118 та 124 КК України (підрозділи 1.2, 3.1, 3.2, 3.3, 3.4); логічний – при застосуванні послідовності у наукових судженнях та формуванні результатів наукового дослідження (розділи 1, 2, 3); статистичний – для аналізу результатів, отриманих у процесі анкетування (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2, 3.2); метод аналізу документів – при дослідженні офіційних матеріалів, що лягли в основу емпіричної бази дослідження (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2, 3.3, 3.4).

Емпіричну базу дослідження становлять дані офіційної статистики МВС України упродовж 2013-2016 рр.; проаналізовано практику судів України за 2010-2015 рр. у 19 областях, серед яких: Київська, Дніпропетровська, Донецька, Львівська, Запорізька, Закарпатська, Одеська, Полтавська, Рівненська та ін.; зведені результати соціологічних опитувань 150 працівників слідчих підрозділів Національної поліції України та 35 суддів; узагальнені дані вивчення

77 кримінальних проваджень та аналітичні матеріали Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України, Генеральної прокуратури України, Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Державної судової адміністрації України, Нацкомфінпослуг України, Держфінмоніторингу України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим в Україні дослідженням, у якому на основі положень кримінального права та кримінології, узагальнення слідчої та судової практики розглянуто питання, які стосуються кримінально-правової характеристики заподіяння тяжкої шкоди при перевищенні меж необхідної оборони в умовах формування нової моделі функціонування правоохоронних органів. Зокрема:

вперше:

– проведено історичний аналіз формування положень інституту необхідної оборони та виділено наступні етапи становлення та розвитку основних положень кримінального права щодо питань необхідної оборони та спричинення тяжкої шкоди при перевищенні її меж, зокрема: період звичаєвого права, період українського середньовіччя, період козацтва та розвитку Запорозької Січі, імперський період, післяреволюційний період, післявоєнний період, період розвитку України як незалежної, правової держави;

– розкрито принципи криміналізації умисного вбивства та умисного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження при перевищенні меж необхідної оборони, а також аргументовано необхідність криміналізації цих діянь відповідними умовами кримінологічного, економічного, соціально-політичного і соціально-психологічного характеру;

– здійснено порівняльно-правовий аналіз норм про відповідальність за умисне вбивство та умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження при перевищенні меж необхідної оборони між національним законодавством і кримінальним законодавством зарубіжних країн;

– чинним законодавством України про кримінальну відповідальність визначено, що суб'єктом злочину, передбаченого статтями 118 та 124 КК України, визначається фізична, осудна особа, яка досягла 16 років. Вчинення подібного діяння особою у віці від 14 до 16 років не повинно мати правових підстав для кваліфікації за статтею 115 КК України. Правила конкуренції припускають, що діє спеціальна норма, але відповідно до спеціальної норми суб'єкт не досяг віку кримінальної відповідальності, що означає відсутність складу злочину, передбаченого статтею 118 КК України. Пропонується внести відповідні зміни до чинного кримінального закону щодо пониження віку суб'єкта такого злочину до 14 років.

удосконалено:

– положення інституту необхідної оборони щодо критеріїв оцінки перевищення меж необхідної оборони як дій, що полягають в умисному заподіянні тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно для особи, котра захищається, не відповідає небезпечності посягання та обставинці захисту;

– положення щодо визначення порядку встановлення стану сильного

душевного хвилювання у особи, яка захищалась, викликаного суспільно небезпечним посяганням та неможливості оцінити відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання чи обставинці захисту;

дістало подальший розвиток:

– питання щодо визначення кола прав та інтересів, які охороняються положеннями необхідної оборони та дають особі можливість здійснювати їх захист; в межах необхідної оборони є дії та захист особою конкретно не визначених прав та інтересів (таких як право особи на життя та здоров'я) не лише цієї особи, але й інших законних прав та інтересів, зокрема власності, честі та гідності, виборних, трудових чи інших прав та інших законних інтересів, суспільних та державних інтересів;

– ознаки злочинів, передбачених статтями 118 та 124 КК України, як виключних обставин, за яких заподіяння тяжкої шкоди при перевищенні меж необхідної оборони є кримінально карним; порядок встановлення ознак об'єктивної сторони розглянутих злочинів з метою здійснення правильної кримінально-правової кваліфікації діянь особи; об'єктом злочину передбаченого статтею 118 КК України є життя не кожної особи, а лише того, хто зазіхнув на охоронювані законом права та інтереси інших осіб;

– положення закону щодо можливості використання особою зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, а також для відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення, незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає; обґрунтовується позиція необхідності на законодавчому рівні детально закріпити випадки правомірного використання особою зброї при нападі на неї;

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації теоретичні положення, висновки та пропозиції використовуються у:

– *практичній діяльності правоохоронних органів* – у процесі розроблення й удосконалення відомчих нормативно-правових актів та методичних рекомендацій з питань реалізації загальних положень досудового розслідування (акт впровадження Головного слідчого управління МВС України від 5 червня 2015 року);

– *навчальному процесі* – для подальшого вдосконалення професійної підготовки юридичних кадрів під час викладення навчальної дисципліни «Кримінальне право», «Кримінологія», «Кримінально-виконавче право», а також у рамках перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників Національної поліції України (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 03 березня 2016 року);

– *науково-дослідній роботі* – при розробці відомчих нормативно-правових актів та вдосконаленні методичних розробок (акт впровадження Національної академії прокуратури України від 25 січня 2016 року).

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації, теоретичні та практичні висновки й рекомендації оприлюднено на міжнародних,

всеукраїнських науково-практичних конференціях і круглих столах: «Актуальні проблеми правоохоронної діяльності юридичної науки» (Дніпропетровськ, 19-20 вересня 2013 року); «Протидії злочинності: теорія та практика» (Київ, 18 жовтня 2013 року); «Оперативно-розшукове запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушенням» (Київ, 24 червня 2015 року); «Актуальні проблеми досудового розслідування» (Київ, 1 липня 2015 року); «Процесуальне та криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень в світлі вимог сучасного Кримінального процесуального кодексу України» (м. Одеса, 26 листопада 2015 року); «Збірник тез круглого столу, присвяченого 67-й річниці прийняття Загальної декларації прав людини» (м. Київ, 10 грудня 2015 року); «Основні напрями та проблеми протидії наркоманії» (м. Івано-Франківськ, 4 лютого 2016 року); «Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення» (м. Київ, 25 березня 2016 року).

Публікації. Основні теоретичні положення, висновки та рекомендації дисертації викладено у 13 наукових публікаціях, серед яких шість статей – у наукових фахових виданнях з юридичних наук, одна – у науковому періодичному виданні іноземної держави (Республіка Киргизія), а також вісім тез доповідей на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (284 найменувань на 28 сторінках) та додатків на 51 сторінці. Повний обсяг дисертації становить 262 сторінки, з них основного тексту – 183 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми дослідження; зазначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено його мету, задачі, об'єкт, предмет, методи дослідження; розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення одержаних результатів; надано відомості щодо їх упровадження та апробації; наведено характеристику публікацій, у яких відображено основні положення дисертації.

Розділ 1 «Соціальна обумовленість криміналізації умисного вбивства та умисного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження при перевищенні меж необхідної оборони» складається з трьох підрозділів і присвячений визначенню теоретико-методологічних засад дослідження проблем криміналізації діянь зазначеної категорії.

У *підрозділі 1.1 «Історія розвитку положень інституту необхідної оборони та заподіяння тяжкої шкоди при перевищенні її меж на території України та інших держав»* автором прослідковано питання того, як основні положення класичного римського права щодо положень інституту необхідної оборони та перевищення її меж розповсюдились на території європейських держав після розпаду Римської імперії. Звернуто увагу на високий рівень розвитку даних положень і за часів Київської Русі. Слід вважати законодавче закріплення поняття перевищення меж необхідної оборони і розширення переліку об'єктів, при

посяганні на які допускалася необхідна оборона, проявом гуманності у кримінальному праві на різних етапах його розвитку.

Обґрунтовано висновок про те, що за всю історію розвитку вітчизняного законодавства і права в досліджуваній області можна виділити як його активний розвиток одночасно із проголошеною цінністю людини в соціумі, так і періоди, за яких інститут необхідної оборони або ж не визнавався, або ж носив у більшій мірі декларативний характер. У чинному КК України норми щодо злочинів проти життя та здоров'я розміщено в Розділі II Особливої частини «Злочини проти життя та здоров'я особи». Проте, не стільки важливим є структурний розподіл норм законодавства України про кримінальну відповідальність, скільки його сутнісне наповнення та правильна єдність практики у застосуванні норм на всій території держави.

У підрозділі 1.2 «Втілення принципів криміналізації суспільно небезпечних діянь при криміналізації умисного вбивства та умисного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження при перевищенні меж необхідної оборони» автором визначається, що криміналізація, як одна з головних складових кримінально-правової політики, являє собою оголошення суспільно небезпечних діянь злочином. Поняття суспільної безпеки і суспільної корисності є **оцінними**, не мають однозначного об'єктивного критерію і тому діяння, що мають данні ознаки, мають потребу у певній нормативній визначеності.

Доведено, що є об'єктивна потреба суспільства в криміналізації умисного убивства та умисного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження при перевищенні меж необхідної оборони обумовлена відповідними умовами кримінологічного, економічного, соціально-політичного і соціально-психологічного характеру. Підтвердженням цього є дані офіційної статистики, зокрема щодо динаміки вчинених кримінальних правопорушень за останні роки, передбачених статтею 118 та статтею 124 КК України.

У підрозділі 1.3 «Порівняльний аналіз норм про умисне вбивство та умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження при перевищенні меж необхідної оборони, передбачених Кримінальним кодексом України та інших держав» здійснено дослідження текстів законодавчих актів щодо особливості інституту експесу необхідної оборони в країнах континентальної Європи (Великобританія, Франція, Німеччина, Австрія) та англосаксонської систем права (США, Канада, Австралія), а також теорії та практики його застосування. Дисертантка приходить до висновку, що кримінально-правова доктрина в різних державах передбачає відповідальність за перевищення меж необхідної оборони у значно ширших межах, аніж в Україні. За загальним правилом ця відповідальність носить пом'якшувальний характер, іноді законодавець, враховуючи обставини, в яких опинилася особа, яка захищається, допускає і повну відмову від призначення покарання. Такими обставинами визнаються сильне душевне хвилювання, сильне емоційне збудження, збентеження, страх або переляк, викликані посяганням.

Проведеним опитуванням респондентів було встановлено, що 93 % опитаних підтримують імплементацію міжнародного досвіду в правове поле України, 5% – висловились проти цього і лише 2% відмітили, що їм складно визначитись.

У розділ 2 «Необхідна оборона як обставина, що виключає злочинність діяння» розглядаються питання правової природи необхідної оборони, характеристика умов її правомірності, а також ознаки та види перевищення меж необхідної оборони.

У підрозділі 2.1 «Правова природа і характеристика необхідної оборони, як обставини, що виключає злочинність діяння» з'ясовано, що інститут необхідної оборони має важливе соціальне та правове значення.

Необхідна оборона розглянута з позицій її правової сутності. Оборона може здійснюватись особою не лише від посягання, яке у кримінально-правовому розумінні є злочином, а й від суспільного небезпечного посягання такої особи, що не досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність: дітей, неповнолітніх осіб чи неосудної особи. При необхідній обороні допускається заподіяння лише такої шкоди, яка є необхідною і достатньою в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання. Проте закон не вимагає абсолютної рівності між засобами і характером оборони та засобами і характером посягання. Правомірним буде і застосування більш серйозних засобів або заподіяння більш значної шкоди, ніж ті, що об'єктивно були достатніми для відбиття нападу.

Кожна особа має право на необхідну оборону незалежно від можливості уникнути суспільно небезпечного посягання або звернутися за допомогою до інших осіб чи органів влади (частина 2 статті 36 КК України). Дане положення повинно застосовуватись правоохоронними органами беззаперечно та більш активно у практичній діяльності, адже по суті і є можливістю для здійснення особою свого конституційного права на захист. Крім того, закон не обмежує можливостей звернення особою до інституту необхідної оборони лише випадками, коли суспільно небезпечне посягання мало місце на життя чи здоров'я особи (чи іншої особи).

У підрозділі 2.2 «Перевищення меж необхідної оборони: поняття, ознаки та види» автором з'ясовано, що суб'єктивне право на заподіяння шкоди у стані необхідної оборони реалізується у формі використання прав у межах позитивних кримінальних правовідносин. Перевищення меж необхідної оборони визначено в законі як «умисне заподіяння...» тяжкої шкоди, тобто це є умисна дія. Необережне заподіяння посягаючому будь-якої шкоди в стані оборони від його суспільно небезпечного посягання (в тому числі і смерті) не є кримінально караним. Тяжкою шкодою за чинним законодавством визнається заподіяння смерті або тяжкого тілесного ушкодження. Отже, заподіяння в стані необхідної оборони будь-якої іншої шкоди (середньої тяжкості чи легкого тілесного ушкодження, моральної, а тим більше й матеріальної шкоди незалежно від її розміру) особі, яка посягає, згідно сучасного чинного законодавства, завжди перебуває в межах необхідної оборони і не повинно визнаватися її перевищенням.

Доведено, що для перевищення меж необхідної оборони характерним є: наявність суспільно небезпечного посягання, від якого можлива необхідна оборона; заподіяння шкоди умисно, хоча й з метою захисту правоохоронюваних інтересів; заподіяння смерті без необхідності, явно не викликаного характером і безпекою посягання та обстановкою захисту; спричинення смерті потерпілому або тяжке тілесне ушкодження умисними діями винної особи. Проаналізовано

ключові моменти, які характеризують перевищення меж необхідної оборони, а також наведено характеристику обстановки захисту від суспільно небезпечного посягання, під якою слід розуміти реальні можливості і засоби того, хто захищається, для відвернення чи припинення посягання.

Розділ 3 «Кримінальна відповідальність за перевищення меж необхідної оборони» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Об'єкт умисного вбивства та умисного тяжкого тілесного ушкодження у разі перевищення меж необхідної оборони» узагальнено, що безпосереднім об'єктом аналізованих складів злочину слід визнати життя та здоров'я особи, яка здійснила суспільно небезпечне посягання, заборонене законодавством України про кримінальну відповідальність. В контексті цього слід відмітити, що не може розглядатися як умисне вбивство чи умисне спричинення тяжких тілесних ушкоджень при перевищенні меж необхідної оборони заподіяння при захисті від суспільно небезпечного посягання смерті або тяжкого тілесного ушкодження не нападнику, а іншій особі, яка помилково прийнята за нападника, наприклад, особі, яка стоїть поруч з останнім і не бере участі в нападі, іншими словами не має ніякого відношення до здійснення суспільно-небезпечних дій. У цьому випадку є відсутнім склад злочину, передбачений статтею 118 та статтею 124 КК України.

Доводиться, що надзвичайно важливим та актуальним залишається невирішене питання формулювання критеріїв, на основі яких можна було б достовірно робити висновок, чи був захист правомірним та чи було явне перевищення його меж. Необхідно констатувати виникнення самого стану необхідної оборони, а також вчинення дій з метою захисту від суспільно небезпечного посягання, а потім вже оцінювати, чи мала місце явна невідповідність захисту характеру і небезпечності посягання.

У підрозділі 3.2 «Об'єктивна сторона умисного вбивства та умисного тяжкого тілесного ушкодження у разі перевищення меж необхідної оборони» підкреслюється, що об'єктивна сторона умисного вбивства чи умисного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження при перевищенні меж необхідної оборони складається з дії, в якій із зовнішньої сторони виразилося перевищення меж необхідної оборони, її суспільно небезпечного наслідку (смерті нападника чи спричинених тяжких тілесних ушкоджень) та причинного зв'язку між ними.

Автором розглянуто особливості відмежування випадків перевищення меж необхідної оборони від випадків уявної оборони. Для правильної кримінально-правової кваліфікації діяння саме наявність суспільно небезпечного посягання визначає необхідність застосування норм про необхідну оборону чи уявну оборону. Уявною обороною визнаються дії, пов'язані із заподіянням шкоди за таких обставин, коли реального суспільно небезпечного посягання не було, і особа, неправильно оцінюючи дії потерпілого, лише помилково припускала наявність такого посягання. Питання про те, чи справді існували достатні підстави для помилкових висновків про наявність суспільно небезпечного посягання, має вирішуватись залежно від обставин конкретної справи виходячи із того, як звичайно сприймала б відповідну ситуацію інша особа. За наявності зазначених вище умов усі вчинені у стані уявної оборони дії оцінюються як вчинені у стані

реальної необхідної оборони. Якщо під час уявної оборони за обставин, передбачених частиною 2 статті 37 КК України, особа допустила перевищення меж, встановлених статтею 36 КК України для випадків необхідної оборони від реального суспільно небезпечного посягання, вона підлягає відповідальності як за перевищення меж необхідної оборони, тобто відповідальність можлива лише у випадках, передбачених статтями 118 і 124 КК України.

У підрозділі 3.3 «Суб'єкт умисного вбивства та умисного тяжкого тілесного ушкодження у разі перевищення меж необхідної оборони» встановлено, що суб'єктом умисного вбивства та умисного заподіяння тяжких тілесних ушкоджень при перевищенні меж необхідної оборони може бути фізична осудна особа, яка досягла на момент вчинення злочину 16 років. Обґрунтовано, що право на необхідну оборону в рівній мірі є у всіх осіб незалежно від професійної або іншої спеціальної підготовки та службового становища, тобто не містить будь-яких винятків, що обмежують або розширюють можливість його використання для службових осіб, зокрема, для представників влади, при здійсненні ними охорони публічного порядку.

Аргументовано, що при визначенні віку суб'єкта аналізованого нами злочину законодавець повинен не підвищувати його, як це зазначають деякі дослідники, зокрема до 18 років, а навпаки, понизити до 14 років, що поставить таких осіб у значно вигідніше правове положення порівняно з тим, яке визначено на сьогодні.

Проведені опитування слідчих та суддів щодо вікового цензу притягнення осіб до відповідальності за вказані злочини ще раз дають можливість підтвердити, що положення інституту необхідної оборони розуміються вказаною категорією громадян не повно. Свою думку респонденти висловили наступним чином: зокрема 63% відмітили, що визначений законодавством вік потрібно змінити та підвищити до 18 років; на думку 2% опитаних, варто було б знизити віковий поріг за умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони до 14 років; 35% відзначили, що встановлений вік, з якої настає кримінальна відповідальність, коректний та не потребує змін.

У підрозділі 3.4 «Суб'єктивна сторона умисного вбивства та умисного тяжкого тілесного ушкодження у разі перевищення меж необхідної оборони» проведено аналіз суб'єктивних ознак умисного вбивства та заподіяння тяжких тілесних ушкоджень при перевищенні меж необхідної оборони.

Спричинення тяжкої шкоди при перевищенні меж необхідної оборони є кримінально-карним діянням лише за наявності такої форми вини, як умислу, та лише у випадках, передбачених статтями 118 та 124 КК України. У випадках перевищення меж необхідної оборони суб'єкт усвідомлює, що перевищує межі дозволеного захисту, тобто без необхідності заподіює нападнику смерть або тяжкі тілесні ушкодження, і бажає цього (прямий умисел) або свідомо допускає настання зазначеного наслідку (непрямий умисел). Доведено, що дані злочини можуть бути вчинені з прямим і непрямим умислом, невизначеним і таким, що раптово виник (88% опитаних респондентів виразились, що дані злочини вчиняються з непрямим умислом, 9% з прямим умислом, і лише 3% відмітили, що складно відповісти).

Порівняно з іншими країнами, на сьогодні в законодавстві України про кримінальну відповідальність відсутнє положення, яке б забезпечувало проведення відповідного виду експертизи при вирішенні питання щодо стану сильного душевного хвилювання у кожному конкретному випадку необхідної оборони. Для правильного вирішення питання про встановлення явної невідповідності захисту характеру і небезпечності посягання повинен бути встановлений і всебічно досліджений весь комплекс суб'єктивних критеріїв, які є важливими для достовірної та об'єктивної юридичної оцінки вчиненого злочину. Зокрема, повинні бути досліджені такі важливі в даному аспекті взаємообумовлені критерії, як форма вини, мотив, мета, емоційний стан і індивідуальні психологічні особливості особи, що обороняється.

ВИСНОВКИ

У **висновках** дисертації наведено теоретичне узагальнення та вирішення наукового завдання, яке полягає у комплексному розробленні науково обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення кримінально-правових норм, які передбачають відповідальність за заподіяння тяжкої шкоди при перевищенні меж необхідної оборони, зокрема:

1. Вивчення історичного розвитку положень інституту необхідної оборони в українському суспільстві дозволяє виділити наступні історичні етапи формування та розвитку основних положень кримінального права щодо питань необхідної оборони та спричинення тяжкої шкоди при перевищенні її меж: 1) період звичаєвого права, коли інститут необхідної оборони отримує своє закріплення виходячи з позиції цінності життя будь-якої людини. Основного свого розвитку він отримує за часів розквіту Київської Русі та правління Ярослава Мудрого, саме в цей час з'являється розуміння й перевищення меж необхідної оборони; 2) період українського середньовіччя, під час якого в розвитку інституту необхідної оборони прослідковується більш чітке його визначення та закріплення, хоча й з урахуванням основ феодального ладу. Враховуючи тогочасний розподіл українських земель, на певних територіях позитивно впроваджувався досвід і римського права; 3) період козацтва та розвитку Запорозької Січі, коли основними пріоритетами в суспільстві були церква й держава, влада князя чи гетьмана, а інститут необхідної оборони не отримував більшого розвитку; 4) імперський період, що сприяв відновленню прав особи на необхідну оборону завдяки просвітництву та запровадженню на українській території норм, що діяли у той час як в Російській, так і в Австрійській імперіях, знову ж таки заснованих на положеннях римського права; 5) післяреволюційний період, який знову ставить у пріоритет не цінність життя і здоров'я людини, а державну владу, державну безпеку та громадський спокій, необхідна оборона не отримує в цей час досить широкого поширення; 6) післявоєнний період, який характеризується поступовим відновленням у нормах права інституту самооборони, проте на ряду з переважною репресивністю права та надмірного пріоритету держави у суспільних відносинах; 7) період розвитку України як незалежної, правової держави, що характеризується

проголошенням життя та здоров'я особи найвищою цінністю в державі і розпочинається із прийняттям 5 квітня 2001 року Кримінального кодексу України.

2. Криміналізація заподіяння тяжкої шкоди при перевищенні меж необхідної оборони обумовлена об'єктивними потребами сучасного українського суспільства; вона зумовлена відповідними умовами кримінологічного, економічного, соціально-політичного і соціально-психологічного характеру, відповідає основним принципам та умовам криміналізації усіх діянь і є необхідною. Підтвердженням цього є дані офіційної статистики, зокрема щодо динаміки вчинених кримінальних правопорушень за 2013-2016 рр., передбачених статтями 118 та 124 КК України. Зокрема у 2013 р. – 36 суспільно небезпечних діянь, передбачених статтею 118 КК України, та 140 суспільно небезпечних діянь, передбачених статтею 124 КК України; у 2014 р. – 40 та 121 діяння, у 2015 р. – 29 та 117 діянь, у 2016 р. – 14 та 45 діянь.

3. Українське законодавство щодо положень інституту необхідної оборони у своїй більшості відповідає усім європейським стандартам, проте містить переважно загально описові норми з використанням ряду оціночних понять, що не сприяє однозначному їх застосуванню на практиці. Чинне законодавство відрізняється певним поєднанням норм щодо перевищення меж необхідної оборони країн континентального права (Франція, Німеччина, Австрія) та в певній мірі положень права США. Законодавство зарубіжних країн містить суттєве й чітке обмеження можливості застосування особою для захисту від посягання зброї, в основному лише для захисту від збройного посягання. Проведеним опитуванням респондентів було встановлено, що 93 % опитаних підтримують запровадження міжнародного досвіду в правове поле України, 5% висловились проти цього, і лише 2% відмітили, що їм складно визначитись.

4. Необхідна оборона може здійснюватись не лише від посягання, яке у кримінально-правовому розумінні є злочином, а й від суспільного небезпечного посягання такої особи, що не досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність: дітей, неповнолітніх осіб чи неосудної особи. Поняття «суспільно небезпечне посягання» недоречно замінювати на «суспільно небезпечне зазіхання». Саме суспільна небезпечність посягання визначає необхідність застосування норм про необхідну оборону чи про уявну оборону. Необхідна оборона містить досить широкий обсяг можливих діянь особи, спрямований на захист від посягання, та є обставиною, що виключає злочинність діяння. В Україні кожна особа наділена правом вчиняти «дії з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається» та «дії з метою захисту й іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання». Йдеться про дії та захист в межах необхідної оборони конкретно не визначених прав та інтересів цієї особи, тобто не лише про право особи на життя та здоров'я, але й інших законних прав та інтересів, зокрема власності, честі та гідності, виборних, трудових чи інших прав та інших законних інтересів.

Положення статті 36 КК України необхідно розділити щодо передбачення випадків правомірного захисту особою себе чи інших осіб (оскільки життя особи визнано найвищою цінністю в державі) від можливих правомірних випадків та

умов захисту кожною особою інтересів суспільства та держави від суспільно небезпечних посягань. Поняття «явна невідповідність» завданої шкоди небезпечності посягання або обставинці захисту є категорією оціночною, тому пропонується внести зміни до норм КК України, вказавши, що така «явна невідповідність» повинна бути явною саме для особи, яка здійснює захист від посягання, тобто з позиції її оцінки нею саме під час необхідної оборони. Враховуючи те, що вказана ознака є досить вагомою для встановлення ознак перевищення меж необхідної оборони, а правоохоронна та судова система України реформуються в напрямі збільшення гарантій захисту прав людини, і це положення також сприятиме й розвитку принципу змагальності судового процесу в Україні.

5. Згідно частини 5 статті 36 КК України не є перевищенням меж необхідної оборони і не має наслідком кримінальну відповідальність застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає, будь-якої шкоди у зазначених ситуаціях, аж до позбавлення його життя. Законодавець говорить саме про напад, а не про посягання, а особа, яка нападає, повинна бути озброєна (вид зброї нападника не вказано, тим самим допускається можливість наявності у нападника будь-якої зброї). Законодавець не вказує і на необхідну кількість осіб-нападників (без вказівки на їх змову, попередню чи таку, що виникла раптово). Враховуючи вказане, застосування зброї особою буде правомірне у будь-якому з випадків, коли має місце напад на особу двох або більше осіб та не є згідно закону перевищенням меж необхідної оборони. На практиці, на жаль, не достатнє розуміння даного положення правоохоронцями призводить до порушення прав людини.

Для використання положення частини 5 статті 36 КК України щодо застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для відвернення протиправного насильницького вторгнення в житло чи інше приміщення, потрібно вказувати на спрямованість посягання саме на особу, а не на її житло. Адже, насильство – це завжди певний вплив на людину (фізичний чи психічний), а не на предмети (неможливо застосувати насилля до неживих предметів). Законодавець чітко вказує на «відвернення протиправного вторгнення у ...». Житло чи інше приміщення в даному випадку є тим місцем, куди посягаючий здійснює своє вторгнення.

6. Вірне вирішення питання про об'єкт злочину, передбаченого статтями 118 та 124 КК України, має важливе не лише теоретичне, а й практичне значення, адже передбачені злочини відносяться до злочинів невеликої тяжкості. Санкція вказаної статті у порівнянні з іншими санкціями статей щодо вбивства передбачає виправні роботи на строк до двох років, обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на строк до двох років та є навіть меншою за санкцію статті 119 «Вбивство через необережність», згідно якої вбивство, вчинене через необережність, карається обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк. Фактично законодавцем передбачено випадок, при якому особа, вчинивши «умисне вбивство» при перевищенні меж необхідної оборони, несе відповідальність меншу, аніж та особа, що вчинила

«вбивство через необережність». Визначаючи санкції статей даного розділу КК України, законодавець повинен підходити до цього комплексно та системно, враховуючи зокрема й суспільну небезпечність кожного передбаченого ним злочину й ту обставину, що на сьогодні стаття 119 КК України є єдиною нормою, що передбачає відповідальність за вбивства через необережність.

Водночас, санкція статті 124 КК України передбачає міру відповідальності майже рівнозначну, за винятком арешту на строк до шести місяців, санкції статті 128 «Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження».

7. Об'єктом злочину, передбаченого статтею 118 КК України, є життя не кожної особи, а лише того, хто зазіхнув на охоронювані законом права та інтереси інших осіб. При цьому кримінальний закон охороняє особу нападника тільки в тому випадку, якщо тим, хто обороняється, допущено перевищення меж необхідної оборони, що виразилося у позбавленні життя нападника, а згідно статті 124 КК України – отримання ним тяжких тілесних ушкоджень.

8. Чинним законодавством України про кримінальну відповідальність не визнаються злочинними дії не лише потерпілого, а й інших осіб, спрямовані на затримання особи, яка вчинила злочин, і доставлення її відповідним органам влади безпосередньо після вчинення посягання. На законодавчому рівні варто розділити міру та випадки відповідальності особи за спричинення тяжкої шкоди при перевищенні меж необхідної оборони та спричинення тяжкої шкоди при перевищенні заходів, необхідних для затримання злочинця, передбачивши їх у різних статтях КК України, ґрунтуючись на тому, що хоча вказані обставини, що виключають злочинність діяння, є досить схожими, проте наділені багатьма принциповими відмінностями.

9. При визначенні віку суб'єкта аналізованого нами злочину законодавець повинен не підвищувати його, як це зазначають деякі дослідники, зокрема до 18 років, а навпаки, понизити до 14 років, що поставить таких осіб у значно вигідніше правове положення порівняно з тим, яке визначено на сьогодні.

Суб'єкт, який діє в стані необхідної оборони, повинен бути осудним. Проте посягання, якщо воно викликане протизаконним насильством, може створювати у особи стан сильного душевного хвилювання. Умисне вбивство, вчинене у стані сильного душевного хвилювання, викликане протизаконним насильством згідно статті 116 КК України, на перший погляд має деяку спільність із статтею 118 КК України. Стаття 118 КК України повинна застосовуватись виключно тоді, коли особа діяла у стані необхідної оборони, перевищивши її, а от за відсутності вказівок на стан необхідної оборони та його перевищення може та повинна застосовуватись стаття 116 КК України.

На думку дисертанта, необхідно внести зміни до Кримінального кодексу України та кримінального процесуального законодавства, зокрема:

До Кримінального кодексу України:

у частині 3 статті 36 «Необхідна оборона» після слів «...тяжкої шкоди, яка явно...» доповнити її словами такого змісту: «для особи, що захищається..», далі, по тексту.

До Кримінального процесуального кодексу України:
у частині 2 статті 242 «Підстави проведення експертизи» доповнити пункт 7,
який викласти у такій редакції: «7) коли це необхідно для встановлення стану
необхідної оборони».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Столяр Т.В. Проблеми кваліфікації умисного вбивства, вчиненого одночасно при перевищенні меж необхідної оборони та у стані сильного душевного хвилювання / Т.В. Столяр // Вісник вищої кваліфікаційної комісії суддів України. – 2014. – №4 – С. 32–36.

2. Столяр Т.В. Перевищення меж необхідної оборони: поняття, ознаки та види відповідальності в разі виникнення ексцесу / Т.В. Столяр // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2015. – № 2 (10). – С. 88–99.

3. Столяр Т.В. Історія розвитку законодавства про відповідальність за нанесення умисних тяжких тілесних ушкоджень / Т.В. Столяр // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2015. – № 3 (96). – С. 254–266.

4. Столяр Т.В. Криміналізація умисного вбивства та умисного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження в разі перевищенні меж необхідної оборони / Т.В. Столяр // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2016. – № 1 (98). – С. 222–235.

5. Столяр Т.В. Сравнительный анализ норм об умышленном убийстве и умышленном причинении тяжкого телесного повреждения при превышении пределов необходимой обороны, предусмотренных Уголовным кодексом Украины и других государств / Т.В. Столяр // Право и Политика : науч.-метод. журн. (Кыргызская Республика). – 2015. – № 3. – С. 345–350.

6. Столяр Т.В. Особливості розуміння деяких ознак перевищення меж необхідної оборони за кримінальним правом України / Т.В. Столяр // Публічне право. – 2016. – № 3 (23). – С. 156–162.

7. Столяр Т.В. Проблеми реформування законодавчого визначення поняття необхідної оборони / Т.В. Столяр // Актуальні проблеми правоохоронної діяльності юридичної науки: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Дніпропетровськ, 19–20 вересня 2013 року). – Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2013. – С. 651–653.

8. Столяр Т.В. Щодо правомірності спричинення нетяжкої шкоди в умовах необхідної оборони / Т.В. Столяр // Протидії злочинності: теорія та практика: матеріали V Міжвузівської науково-практичної конференції студентів, курсантів, аспірантів та молодих учених (Київ, 18 жовтня 2013 року). – К.: Національна академія прокуратури України, 2013. – С. 331–334.

9. Столяр Т.В. Обставини, що виключають злочинність діяння у кримінальному праві України / Т.В. Столяр // Оперативно-розшукове запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушенням [Текст]: матеріали круглого столу (Київ, 24 червня 2015 року) / ред. кол. С.С. Чернявський,

М.М. Алексійчук, О.В. Хуторянський, І.М. Купранець, В.І. Василичук. – К. : ФОП Кандиба Т. П., 2015. – С. 210–212.

10. Столяр Т.В. Історія розвитку законодавства про відповідальність за вчинення умисного вбивства та за нанесення умисних тяжких тілесних ушкоджень за Руською Правдою / Т.В. Столяр // Актуальні проблеми досудового розслідування [Текст] : зб. тез доповідей IV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 1 лип. 2015 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – С. 345–348.

11. Столяр Т.В. Особливості об'єкту складу злочину «Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони» / Т.В. Столяр // Процесуальне та криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень в світлі вимог сучасного Кримінального процесуального кодексу України: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції 26 листопада 2015 року. – Одеса : ОДУВС, 2015. – С. 199–201.

12. Столяр Т.В. Проблеми соціально-правової оцінки умов та меж правомірності необхідної оборони / Т.В. Столяр // Збірник тез круглого столу, присвяченого 67-й річниці прийняття Загальної декларації прав людини (Київ, 10 грудня 2015 року) / Державний науково-дослідний інститут МВС України. – К. : ДНДІ, 2015. – С. 204–206.

13. Столяр Т.В. Історичний аналіз законодавчого забезпечення поняття «необхідної оборони» / Т.В. Столяр // Основні напрями та проблеми протидії наркоманії : електрон. зб. матеріалів круглого столу (Івано-Франківськ, 4 лютого 2016 р.). – К.–Івано-Франківськ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. – С. 204–206.

14. Столяр Т.В. Умови правомірності необхідної оборони / Т.В. Столяр // Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення : матеріали науково-практичної конференції (Київ, 25 березня 2016 року) : у 2 ч. / [ред. кол.: В.В. Черней, О.М. Джужа, В.В. Василевич та ін.]. – Ч. 2. – К. : Національна академія внутрішніх справ, 2016. – С. 146–149.

АНОТАЦІЯ

Столяр Т.В. Кримінально-правова характеристика заподіяння тяжкої шкоди при перевищенні меж необхідної оборони. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Національна академія внутрішніх справ. – Київ, 2016.

Дисертація є першим в Україні монографічним дослідженням, що спеціально присвячена аналізу проблем кримінально-правової характеристики заподіяння тяжкої шкоди при перевищенні меж необхідної оборони.

У дисертації викладено історію розвитку законодавства про умисне вбивство та умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження при перевищенні меж необхідної оборони, проведено юридичний аналіз складу вказаних злочинів, надано та охарактеризовано правову природу необхідної оборони та перевищення її меж.

На підставі сформульованих положень пропонується знизити вік, з якого настає кримінальна відповідальність за умисне вбивство та умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень при перевищенні меж необхідної оборони.

Вносяться конкретні пропозиції щодо удосконалення кримінального законодавства про необхідну оборону, зокрема статті 36 КК України та статей 118 і 124 КК України.

Ключові слова: умисне вбивство, тяжкі тілесні ушкодження, необхідна оборона, перевищення меж необхідної оборони, захист, нападник.

АННОТАЦІЯ

Столяр Т.В. Уголовно-правовая характеристика причинения тяжкого вреда при превышении пределов необходимой обороны. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности: 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. Национальная академия внутренних дел. – Киев, 2016.

Диссертация является первым в Украине монографическим исследованием, которое специально посвящено анализу проблем уголовно-правовой характеристики умышленного убийства и умышленного причинения тяжких телесных повреждений при превышении пределов необходимой обороны.

Изучение работ многих авторов, касающихся темы исследования, подтвердило недостаточную разработку некоторых проблем, связанных с умышленным убийством и умышленным причинением тяжких телесных повреждений при превышении пределов необходимой обороны. В диссертации изложена история развития законодательства об умышленном причинении тяжкого вреда при превышении пределов необходимой обороны, проведен юридический анализ состава указанных преступлений, предоставлено и охарактеризованы правовая природа необходимой обороны и превышения ее пределов.

За всю историю развития отечественного законодательства и права в исследуемой области можно выделить как его активное развитие одновременно с провозглашенной ценностью человека в социуме, так и периоды, которыми институт необходимой обороны или же не признавался, или же носил в большей мере декларативный характер.

Необходимая оборона рассмотрена с позиций ее правовой сущности. Оборона может осуществляться лицом не только от посягательства, которое в уголовно-правовом понимании является преступлением, но и от общественного опасного посягательства такого лица, которое не достигло возраста, с которого наступает уголовная ответственность: детей, несовершеннолетних лиц или неподсудного лица. При необходимой обороне допускается причинение лишь такого вреда, который является необходимым и достаточным в данной обстановке для немедленного отвлечения или прекращения посягательства. Однако закон не требует абсолютного равенства между средствами и характером обороны и средствами и характером посягательства. Правомерным будет и применение

более серьезных средств или причинение более значительного вреда, чем те, что объективно были достаточными для отражения нападения.

Чрезвычайно важным и актуальным остается нерешенный вопрос формирования критериев, на основе которых можно было бы достоверно делать вывод, была ли защита правомерной, было ли явное превышение ее пределов. Но в первую очередь необходимо констатировать возникновение самого состояния необходимой обороны, а также совершение действий по цели защиты от общественно опасного посягательства, а потом уже оценивать, или имело место явное несоответствие защиты характеру и опасности посягательства.

При определении возраста субъекта анализируемого преступления законодатель должен не повышать его, как это отмечают некоторые исследователи, в частности до 18 лет, а наоборот, снизить до 14 лет, что поставит такие лица в значительно более выгодное правовое положение сравнительно с тем, которое определено на сегодня.

Причинение тяжёлого вреда при превышении пределов необходимой обороны является уголовно-наказуемым деянием лишь при наличии такой формы вины, как умысел, и лишь в случаях, предусмотренных статьями 118 и 124 УК Украины. В случаях превышения пределов необходимой обороны субъект осознает, что превышает пределы разрешённой защиты, то есть без необходимости причиняет нападающему смерть или тяжкие телесные повреждения, и желает этого (прямой умысел) или сознательно допускает наступление отмеченного следствия (непрямой умысел).

Необходимо внести изменения в Уголовный кодекс Украины и уголовное-процессуальное законодательство. В Уголовный кодекс Украины: в части 3 статьи 36 "Необходимая оборона" после слов "..тяжелого вреда, который явно..". дополнить ее словами такого содержания : "для лица, которое защищается.", далее, по тексту. В Уголовный процессуальный кодекс Украины: в части 2 статьи 242 "Основания проведения экспертизы" дополнить пункт 7, который изложить в такой редакции: "7) когда это необходимо для установления состояния необходимой обороны".

Ключевые слова: умышленное убийство, тяжкие телесные повреждения, необходимая оборона, превышение пределов необходимой обороны, защита, нападающий.

SUMMARY

Stolyar T.V. Criminal legal description of inflicting grievous bodily harm by exceeding the limits of necessary defense. – Manuscript.

The candidate thesis in law science on specialty: 12.00.08 – criminal law and criminology; criminally executive law. National Academy of Internal Affairs. – Kyiv, 2016.

The dissertation is the first in Ukraine monographic research specifically dedicated to the analysis of problems of criminal legal characteristics of causing grievous bodily harm by exceeding the limits of necessary defense.

The thesis outlined the history of the law of murder and intentional infliction of grievous bodily harm by exceeding the limits of necessary defense, conducted a legal analysis of these offenses provided and described the legal nature of necessary defense and exceeding its limits.

Based on the provisions contained proposed to increase the age from which comes criminal responsibility for murder and intentional infliction of grievous bodily harm by exceeding the limits of necessary defense.

Made specific proposals for improving the criminal law of self-defense, in particular articles 118 and 124 of the Criminal Code.

Keywords: murder, grievous bodily harm, self-defense, exceeding the limits of necessary defense, defense, forward.